

KRISTĪNE MĀRTINSONE • ANITA LASMANE • ĀRIJA KARPOVA

PSIHOLOGIJAS VĒSTURE

ZVAIGZNE ABC

SATURS

Ievada vietā. <i>K. Mārtinsone</i>	9
Avoti un literatūra.....	24
Materiāla izklāsta loģika. <i>K. Mārtinsone</i>	26
Avoti un literatūra.....	31
1. Psiholoģijas priekšvēsture. <i>A. Lasmane, J. Ļevina</i>	33
1.1. Priekšstati par dvēseli pirmatnējā sabiedrībā.....	36
1.1.1. Pirmatnējo reliģijas formu rašanās konteksts.....	36
1.1.2. Dvēseles izpratne pirmatnējo cilvēku reliģiskajos uzskatos.....	37
1.2. Priekšstati par dvēseli rakstiskajās senajās gudrības tradīcijās	40
1.2.1. Seno gudrības tradīciju veidošanās konteksts	40
1.2.2. Dvēseles izpratne senajās gudrības tradīcijās	40
1.3. Psiholoģijas ideju attīstība antīkajā laikmetā	48
1.3.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums.....	48
1.3.2. Psiholoģijas ideju attīstības posmi antīkajā laikmetā.....	49
1.3.2.1. Pirmsokrātisko domātāju laiks.....	49
1.3.2.2. Klasiskais posms.....	53
1.3.2.3. Hellēnisms un Romas republikas laiks	67
1.3.2.4. Romas impērijas laiks	72
1.3.2.5. Kristietības nostiprināšanās vēlinajā antīkajā laikmetā: kristīgās filozofijas ietekme	77
1.4. Psiholoģijas ideju attīstība viduslaikos.....	80
1.4.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums.....	80
1.4.2. Psiholoģijas idejas viduslaikos.....	81
1.5. Psiholoģijas ideju attīstība renesansē	85
1.5.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums.....	85
1.5.2. Psiholoģijas idejas renesansē	87
1.6. Psiholoģijas ideju attīstība jaunajos laikos	90
1.6.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums.....	90
1.6.2. Jauno laiku filozofijas idejas psiholoģijas vēsturē.....	91
1.6.2.1. Empīriskā un racionālistiskā pieeja izziņas teorijā.....	91
1.6.2.2. Dvēseles un ķermeņa attiecību problēma	95

1.6.3. Apgaismības laikmeta filosofijas idejas psiholoģijas vēsturē.....	96
1.6.4. Pāreja uz psiholoģijas kā patstāvīgas zinātnes izveidi.....	97
Avoti un literatūra.....	97
2. Psiholoģijas kā patstāvīgas zinātnes izveidošanās 19. un	
20. gadsimta mijā. A. Lasmane, I. Stokenberga.....	105
2.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums.....	105
2.2. Psiholoģijas izveidošanās Vācijā.....	109
2.2.1. Laikmets un kultūra.....	109
2.2.2. Perceptīvā psiholoģija.....	115
2.2.2.1. Perceptīvās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts.....	115
2.2.2.2. Perceptīvās psiholoģijas virzieni.....	116
2.2.2.3. Perceptīvās psiholoģijas devums, kritika, turpinājums.....	118
2.2.3. Eksperimentālā psiholoģija.....	120
2.2.3.1. Eksperimentālās psiholoģijas avoti un veidošanās	
konteksts.....	120
2.2.3.2. Eksperimentālās psiholoģijas programmas un skolas.....	120
2.2.3.3. Eksperimentālās psiholoģijas devums, kritika,	
turpinājums.....	124
2.2.4. Fenomenoloģija un geštaltpsicholoģija.....	129
2.2.4.1. Fenomenoloģijas un geštaltpsicholoģijas avoti	
un veidošanās konteksts.....	129
2.2.4.2. Fenomenoloģiskā pieeja psiholoģijā: galvenie virzieni.....	130
2.2.4.3. Fenomenoloģiskās pieejas devums, kritika, turpinājums....	133
2.2.4.4. Geštaltpsicholoģijas veidošanās.....	135
2.2.4.5. Konceptijas un pētījumi geštaltpsicholoģijā.....	138
2.2.4.6. Geštaltpsicholoģijas devums, kritika, turpinājums.....	141
2.2.5. Psiholoģijas attīstības tendences Vācijā.....	145
Avoti un literatūra.....	148
2.3. Psiholoģijas izveidošanās Lielbritānijā.....	158
2.3.1. Laikmets un kultūra.....	158
2.3.2. Asociatīvā psiholoģija.....	161
2.3.2.1. Asociatīvās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts.....	161
2.3.2.2. Asociatīvās psiholoģijas galvenās konceptijas.....	163
2.3.2.3. Asociānisma un asociatīvās psiholoģijas devums,	
kritika, turpinājums.....	165
2.3.3. Evolūcijas psiholoģija.....	167
2.3.3.1. Evolūcijas psiholoģijas veidošanās konteksts	
un galvenās idejas.....	167

2.3.3.2. Evolūcijas teorijas attīstība: diferenciālā psiholoģija, matemātiskā statistika.....	168
2.3.3.3. Evolūcijas psiholoģijas devums, kritika, turpinājums.....	170
2.3.4. Salīdzinošā psiholoģija	172
2.3.4.1. Salīdzinošās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	172
2.3.4.2. Konceptijas un pētījumi salīdzinošajā psiholoģijā	173
2.3.4.3. Salīdzinošās psiholoģijas devums, kritika, turpinājums	174
2.3.5. Psiholoģijas attīstības tendences Lielbritānijā	176
Avoti un literatūra.....	178
2.4. Psiholoģijas izveidošanās ASV.....	185
2.4.1. Laikmets un kultūra.....	185
2.4.2. Funkcionālā psiholoģija	189
2.4.2.1. Funkcionālās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts ...	189
2.4.2.2. Funkcionālās psiholoģijas jomas un virzieni	194
2.4.2.3. Funkcionālās psiholoģijas devums, kritika, turpinājums.....	196
2.4.3. Lietišķā psiholoģija	199
2.4.3.1. Lietišķās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	199
2.4.3.2. Lietišķās psiholoģijas jomas un pētījumi.....	200
2.4.3.3. Lietišķās psiholoģijas devums, kritika, turpinājums.....	203
2.4.4. Psiholoģijas attīstības tendences ASV	205
Avoti un literatūra.....	208
2.5. Psiholoģijas izveidošanās Francijā.....	216
2.5.1. Laikmets un kultūra.....	216
2.5.2. Psiholoģijas kā patstāvīgas zinātnes aizsākumi	221
2.5.3. Klīniskā psiholoģija	222
2.5.4. Eksperimentālā un diferenciālā psiholoģija.....	225
2.5.5. Sociālā psiholoģija	227
2.5.6. Psiholoģijas attīstības tendences Francijā	232
Avoti un literatūra.....	233
2.6. Psiholoģijas izveidošanās Krievijā. <i>Ā. Karpova</i>	239
2.6.1. Laikmets un kultūra.....	239
2.6.2. Eksperimentālā objektīvā psiholoģija.....	243
2.6.2.1. Eksperimentālās objektīvās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	244
2.6.2.2. Eksperimentālās objektīvās psiholoģijas koncepcijas un pētījumi	244
2.6.2.3. Eksperimentālās objektīvās psiholoģijas devums, kritika, turpinājums.....	247

2.6.3. Empīriski introspektīvā psiholoģija	249
2.6.3.1. Empīriski introspektīvās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	249
2.6.3.2. Empīriski introspektīvās psiholoģijas idejas un koncepcijas	250
2.6.3.3. Empīriski introspektīvās psiholoģijas devums, kritika, turpinājums	251
2.6.4. Filosofiski reliģiskā psiholoģija	252
2.6.4.1. Filosofiski reliģiskās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	252
2.6.4.2. Filosofiski reliģiskās psiholoģijas idejas un koncepcijas	252
2.6.4.3. Filosofiski reliģiskās psiholoģijas devums, kritika, turpinājums	255
2.6.5. Psiholoģijas attīstības tendences Krievijā	255
Avoti un literatūra	256
3. Psiholoģijas zinātnes attīstība Krievijā un Padomju Savienībā	
20. gadsimtā. Ā. Karpova	263
3.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums	263
3.2. 1918. gads–20. gadsimta 30. gadi	266
3.2.1. Pedoloģijas izveidošanās un attīstība	267
3.2.2. Diskusiju par psiholoģijas turpmāko attīstību – saturu un metodēm – ideoloģiskais ietvars	270
3.3. 30. gadu sākums–50. gadu vidus: Staļina laiks	274
3.3.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums	274
3.3.2. Nikolaja Bernšteina aktivitātes psihofizioloģija	280
3.3.3. Dmitrija Uznadzes ievirzes teorija	282
3.3.4. Ļeva Vigotska kultūrvēsturiskā psiholoģija	284
3.3.5. Sergeja Rubinšteina filosofiskā psiholoģija	290
3.3.6. Aleksandra Lurijas neiropsiholoģija	298
3.4. 1956. gads–20. gadsimta 80. gadu otrā puse	308
3.4.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums	308
3.4.2. Alekseja Ļeontjeva darbības teorija	308
3.4.3. Borisa Ananjeva antropoloģiskā psiholoģija	316
3.5. 20. gadsimta 80. gadu vidus–mūsdienas	323
Avoti un literatūra	330
4. Vadošās psiholoģijas skolas Eiropā un ASV 20. gadsimtā. K. Mārtinsone ..	338
4.1. Vispārīgs laikmeta raksturojums	338
Avoti un literatūra	343

4.2. Psihodinamiskā psiholoģija	345
4.2.1. Psihodinamiskās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	346
4.2.2. Psihodinamiskās psiholoģijas daudzveidība	349
4.2.3. Psihodinamiskās psiholoģijas (psihoanalīzes) kritika	358
4.2.4. Psihodinamiskās psiholoģijas devums un attīstības perspektīva	361
Avoti un literatūra.....	365
4.3. Biheiviorisms	371
4.3.1. Biheiviorisma avoti un veidošanās konteksts	372
4.3.2. Biheiviorisma izveide un attīstība	376
4.3.3. Biheiviorisma kritika	386
4.3.4. Biheiviorisma devums un attīstības perspektīva	388
Avoti un literatūra.....	393
4.4. Eksistenciāli fenomenoloģiskā psiholoģija.....	396
4.4.1. Eksistenciāli fenomenoloģiskās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	399
4.4.2. Fenomenoloģiskās un eksistences psiholoģijas virzieni	403
4.4.2.1. Analītiskais Eiropas atzars	403
4.4.2.2. Franču atzars	405
4.4.2.3. Amerikas atzars.....	406
4.4.3. Eksistenciāli fenomenoloģiskās psiholoģijas kritika.....	407
4.4.4. Eksistenciāli fenomenoloģiskās psiholoģijas devums un attīstības perspektīva.....	408
Avoti un literatūra.....	412
4.5. Humānistiskā psiholoģija	416
4.5.1. Humānistiskās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	418
4.5.2. Humānistiskās psiholoģijas izveide un pamatidejas	424
4.5.3. Humānistiskās psiholoģijas kritika	426
4.5.4. Humānistiskās psiholoģijas devums un attīstības perspektīva	428
Avoti un literatūra	432
4.6. Kognitīvā psiholoģija	436
4.6.1. Kognitīvās psiholoģijas avoti un veidošanās konteksts	437
4.6.2. Kognitīvās psiholoģijas izveide.....	442
4.6.3. Kognitīvā psiholoģija citu kognitīvo zinātņu kontekstā.....	443
4.6.4. Kognitīvās psiholoģijas koncepciju piemēri	444
4.6.5. Kognitīvās psiholoģijas kritika	449
4.6.6. Kognitīvās psiholoģijas devums un attīstības perspektīva	450
Avoti un literatūra	452
4.7. Sociālais konstrukcionisms	457
4.7.1. Konstrukcionisma avoti un veidošanās konteksts.....	458

4.7.2. Sociālā konstrukcionisma pamatidejas	461
4.7.3. Konstrukcionisma kritika	464
4.7.4. Konstrukcionisma devums un attīstības perspektīva	465
Avoti un literatūra.....	469
5. Psiholoģijas attīstība Latvijā. Ā. Karpova, K. Mārtinsone.....	472
5.1. Psiholoģijas attīstības tendences kultūras un politikas kontekstā	473
5.2. Psiholoģijas attīstības posmi Latvijā.....	476
5.2.1. Līdz 1918. gadam	476
5.2.2. 1918.–1940. gads: Latvijas Republikas neatkarības laiks, padomju un nacistiskā okupācija	480
5.2.2.1. Pēteris Birkerts	484
5.2.2.2. Jūlijs Aleksandrs Students.....	486
5.2.2.3. Pauls Dāle	488
5.2.3. 40.–80. gadi: okupācijas laiks.....	490
5.2.4. 80. gadu nogale–90. gadu sākums.....	495
5.2.5. 90. gadi–2004. gads: atjaunotās Latvijas Republikas laiks.....	497
5.2.6. 2004.–2010. gads: Latvijas Republika pēc iestāšanās Eiropas Savienībā	501
5.2.7. Pēc 2010. gada: organizatorisko pārmaiņu zīmē	502
Avoti un literatūra.....	506
Pielikums	512
6. Pārdomas par psiholoģiju šodien. K. Mārtinsone.....	517
Avoti un literatūra.....	524
Par autoriem	529
Abstract	531
Personu rādītājs.....	533

Psihologiju nav iespējams īsi definēt;
faktiski to pat nevar viegli raksturot.

A. Rebers

IEVADA VIETĀ

Mūsdienu psiholoģijas komplicēto un daudzveidīgo dabu palīdz saprast zināšanas psiholoģijas vēsturē – tā skaidro psiholoģijas veidošanās priekšnosacījumus un attīstības likumsakarības. Taču atbildēt uz jautājumu “Kas ir psiholoģijas vēsture?” nebūt nav viegli. Atbildi meklējot, vispirms koncentrēsim uzmanību uz diviem vārdiem – “vēsture” un “psiholoģija”.

Par **vēsturi** var runāt vairākos aspektos. Vēsture ir process, kas risinās reāli laikā un telpā neatkarīgi no tā, kādi ir cilvēku viedokļi par to. Vienlaikus vēsture ir zinātnes nozare, kurā tiek izmantotas dažādas pētnieciskās metodes, lai izziņātu sabiedrības (vai kādas kategorijas, jomas utt.) attīstību un šīs attīstības posmus. Vēsture atklāj un apraksta pagātnes notikumus un noskaidro to kopsakaru. Tā māca spriest par pētāmo objektu laika perspektīvā, jo vēstures zinātnē viens no galvenajiem strukturizācijas kritērijiem ir laiks.¹

Pētnieks, kurš savu darbu veic vēstures jomā, atšķirībā no dabaszinātnieka nereti nevar empīriski pārbaudīt savus spriedumus un pētāmo parādību apraksta jēgas un nozīmes aspektā.² Kaut arī vēstures fakti paši par sevi ir bezkaislīgi, pastāv plašas iespējas tos traktēt atkarībā no autora zināšanu līmeņa un interesēm, simpātijām, politiskās pārliecības utt. Tādēļ katrā vēsturiskā aprakstā lielā mērā ietilpst arī autora subjektivitāte, kas atklājas viņa vēstures stāstā izgaismotajās attiecībās un kopsakarībās.

Savukārt, meklējot atbildi uz jautājumu “Kas ir **psiholoģija**?”, vispirms uzmanību vajadzētu pievērst tam, ka, neraugoties uz vārda cilmi (sengr. *psychē* – dvēsele; *logos* – mācība), nav iespējams apgalvot, ka psiholoģija ir mācība par dvēseli.

Rakstos nav atrodams, ka termins “psiholoģija” būtu lietots pirms renesanses. Rakstītajos avotos *psychē* un *logos* tiek savienoti 16. gadsimtā. Visbiežāk norādīts, ka šo jēdzienu pirmais lietojis vācu garīdznieks Filips Melanhtons, taču tiek minēti arī citi autori, piemēram, Johans

¹ Laikmetu hronoloģija var nebūt saistīta ar fizisko laiku. Piemēram, dažādas civilizācijas, kuras dzīvoja vienā laikā dažādos reģionos un kuras raksturo atšķirīgs attīstības līmenis, var tikt attiecinātas uz dažādiem laikmetiem.

² Teiktāis ir uztverams šīs grāmatas kontekstā. Ir vēstures apakšnozares, piemēram, arheoloģija, kurās tiek plaši izmantotas empīriskās metodes.

Freigiuss – 1575. gadā, Rūdolfs Gēkels jeb Gokleniuss no Marburgas – 1590. gadā darbā “*Psychologia*” (Guttenplan 1994). Pastāv arī norāde, ka pirmo traktātu, kurā minēts termins “psiholoģija” (*psychologia*), sarakstījis horvātu dzejnieks un humānists Marko Maruličs no Splitas (Krstić 1964, kā minēts Васильев 2003).

Vācu filosofu un matemātiķis Kristians Volfs, risinot izziņas problēmas, nošķīra jēdzienus “empīriskā psiholoģija” un “racionālā psiholoģija” (Schneiders 1983). 19. gadsimtā Vilhelms Vunts darbā “Tautu psiholoģija” nošķīra sākotnējos priekšstatus par “ķermenisko dvēseli”, kas nav atdalāma no ķermeņa un atrodas asinīs, acīs, nierēs, fallā un citos orgānos, un vēlākos priekšstatus par “brīvo dvēseli” (psihi) tās galvenajos veidos, proti, dvēseli – elpu un dvēseli – ēnu, kura spējīga atstāt ķermeni (Wundt 1923).

Kā minēts iepriekš, atbildot uz jautājumu “Kas ir psiholoģija?”, nav iespējams aprobežoties ar apgalvojumu, ka psiholoģija ir mācība par dvēseli; tāpat nākas atzīt, ka neeksistē vispārējais (vienots) psiholoģijas kā zinātnes definējums. Uz nule izvirzīto jautājumu nereti tiek sniegta atbilde, ka psiholoģija ir zinātne par uzvedību un kognitīvajiem procesiem (Colman 2001). Tomēr jāatzīst, ka šajā definīcijā skaidri redzama Ziemeļamerikā dzimušās psiholoģijas – biheiviorālās un kognitīvās pieejas – dominante. Šī darba kontekstā vienas dominantes atzišana nebūtu korekta: bez biheiviorālās un kognitīvās pieejas pastāv virkne citu sistēmu, kuras neiekļaujas šajā paradigmā¹ (Brennan 1994). Tādēļ minētā definīcija ir vērtējama kā vienkāršota.

Mūsdienu psiholoģijā pastāv ļoti daudz dažādu skolu, virzienu, teoriju un koncepciju, eksistē milzīgs skaits sistēmisku vispārinājumu, kas paredz veidu, kā organizēt zināšanas un interpretēt pētījumu rezultātus. Tas nozīmē, ka terminu “psiholoģija” korekti var definēt lielākoties tikai noteiktas skolas (psihoanalīzes, biheiviorisma, humānistiskās psiholoģijas utt.) vai nozares (piemēram, sociālās psiholoģijas vai personības psiholoģijas) ietvaros. Katras psiholoģijas skolas vai nozares centrā ir kāda dominante (neapzinātais, uzvedība, izziņas procesi, subjektīvā jēga; personība, sociālās attiecības utt.), un katra no tām piedāvā noteiktu pētījuma metodoloģiju

¹ Zinātnes filozofs Kūns ir piedāvājis koncepciju par zinātnes paradigmām (sengr. *paradeigma* – piemērs, paraugs) un to maiņu zinātnes attīstības gaitā. Paradigma ir kādas zinātnieku kopas pasaules uzskats, ko veido vērtības, normas, pārliecības un metodoloģiskie pieņēmumi. Kūns uzskatīja, ka zināšanas tiek uzkrātas kumulatīvi (vienas paradigmas ietvaros), bet tad notiek kumulatīvs pārrāvums – zinātnes revolūcija: zinātnē paradigmas mainās. Piemēram, kvantu teorija nomainīja tradicionālos priekšstatus par mehānikas likumiem fizikā (Kuhn 1962).

un izteiksmes valodu, tāpēc nereti tās ir grūti grupēt un salīdzināt. Jau kopš 19. gadsimta, kad psiholoģija centās iegūt patstāvīgas zinātnes statusu, ir vērojama viedokļu dažādība. Tos grupējot, var nodalīt vismaz trīs pieejas: mehānicismu (centieni visu skaidrot ar fizikāliem procesiem, fizikas likumiem), bioloģizāciju (centieni visu skaidrot, izmantojot organiskās pasaules likumsakarības) un psiholoģismu (centieni visu parādību izskaidrojumu meklēt indivīda vai kolektīvajā psihē).

Paplašinot teikto, jānorāda, ka termina “psiholoģija” definēšanu apgrūtina fakts, ka psiholoģija kā sociālā zinātne¹ izmanto metodes, kuras ir aizgūtas gan no dabaszinātnēm (piemēram, eksperiments), gan no humanitārajām zinātnēm (piemēram, interpretācijas). Zināšanas, kuras var iegūt dabaszinātnēs (piemēram, fizikā, botānikā, entomoloģijā), kvalitatīvi atšķiras no zināšanām, kuras iegūst humanitārajās zinātnēs. Pirmajā gadījumā tās ir objektīvas, bezkaislīgas zināšanas, kas iegūtas ar trešo personu starpniecību, otrajā gadījumā mēs vienlaikus esam gan izpētes objekts, gan subjekts. Dabaszinātnēs var aprakstīt plātņi, koku vai skudru, sistematizēt iegūto informāciju, veikt eksperimentus, taču nevar iegūt fenomenoloģiskas zināšanas (respektīvi, kā tas ir – būt plātnei, kokam vai skudrai). Psiholoģijas pētītajā cilvēku pasaulē var iegūt gan objektīva rakstura zināšanas no trešās personas (“kas tas ir”), gan nepastarpinātas fenomenoloģiska rakstura zināšanas (“kas es esmu”), gan arī zināšanas, ko iegūst no otrās personas (“kas tu esi”). Citiem vārdiem sakot, atšķirībā no fiziskās pasaules cilvēku pasaulē ir iespēja saprast un izjust, kā tas ir – būt cilvēkam, dalīties ar citiem šajās zināšanās un izvērtēt citus no trešās personas pozīcijas, t. i., psiholoģijā zināšanas ir iegūstamas gan no pirmās, gan otrās, gan trešās personas (Kim 1999). Sākotnēji psiholoģijā dominēja introspekcija (pirmās personas metodoloģija, kas pamatojas pašanalīzē), to nomainīja virzība uz ekstraspekciju (trešās personas metodoloģija, kas sakņojas pastarpinātā, atsvešinātā novērojumā), savukārt šodien dažādo tradīciju

¹ Jāuzsver, ka pasaulē nav vienotas zinātņu, līdz ar to arī psiholoģijas klasifikācijas. Turklāt psiholoģija, kā jau minēts, ir ļoti daudzveidīga. Savulaik Padomju Savienībā psiholoģija tika pieskaitīta pie humanitārajām zinātnēm (tāpat kā vēsture, filosofija, literatūrzinātne, mākslas vēsture u.tml.). Mūsdienu Krievijā psiholoģija joprojām ir humanitārā zinātne. Eiropā psiholoģija parasti tiek uzskatīta par sociālo zinātņu nozari (tāpat kā ekonomika, socioloģija u.tml.). Tomēr Lielbritānijā psiholoģija pieder pie dzīvības zinātnēm (angl. *life sciences*) kopā ar bioloģiju, botāniku un zooloģiju. ASV psiholoģiju visbiežāk pieskaita pie uzvedības (angl. *behavioral*) zinātnēm, bet daļēji arī pie sociālajām zinātnēm. Latvijas Zinātnes padome līdz pat 2004. gadam klasificēja psiholoģiju kā humanitāro zinātņi, bet kopš 2005. gada tā tiek piepulcēta sociālajām zinātnēm. Viens no kritērijiem zinātņu apakšnozaru dalījumos ir nozarē izmantotā metodoloģija.

un uzskatu pārstāvju diskusijas ir veicinājušas redzējuma paplašināšanos, sekmējot arī dialoga (otrās personas) metodoloģijas attīstību (Maranhoe 1991; Библер 1991; Shotter 1997; Янчук 2000 u. c.). Šis process vienlaikus ietver gan mēģinājumus uzlabot eksperimentālo pētījumu procedūras un radīt aizvien jaunas statistikas metodes, gan atteikšanos no pārliecības par ārējā (ekstraspektīvā) novērojuma objektivitāti (McClure 1991), diskutējot par pētnieka lomu pētījumā un tās ietekmi uz izpētes rezultātiem (Gergen 1997; Harre 1998; Wetherell, Still 1998 u. c.).

Lai strukturētu psiholoģijas daudzveidību, pamatojoties uz izziņas kritēriju, var nodalīt vismaz trīs metaparadigmas. Tās ir, pirmkārt, nomotētika¹ – zināšanas, kas dod likumus (piemēram, biheiviorisms, kur uzmanības centrā ir fundamentālu cēloņseku sakarību noteikšana), otrkārt, interpretācija (piemēram, psihodinamiskā psiholoģija) un, treškārt, humanitārā pieeja (eksistenciāli fenomenoloģiskā un humānistiskā psiholoģija, “kuras ietvaros tiek akcentēts, ka cilvēkus nevar saprast kā lineāru ietekmju rezultātu, ka cilvēkiem ir brīvā griba un izvēle” (Sapsford 1998: 75). Katrai metaparadigmai ir savi aizstāvji un savas vājās puses.

Līdztekus faktam, ka psiholoģijā nav vienotības par ontoloģiskiem, epistemoloģiskiem² un metodoloģiskiem jautājumiem (Kvale 1997; Van Dijk 1997; Coolican 1998), respektīvi, par to, *kas* un *kā* jāpēta, ne mazāk svarīgi ir uzsvērt, ka gandrīz vienmēr ir pastāvējušas pretrunas starp lietišķo un akadēmisko psiholoģiju (Polkinghorne 1997). Šis nesaprašanās izpausmes ir vērojamas arī psihologu organizācijās – tā 1988. gadā no Amerikas Psiholoģijas asociācijas (APA) atdalījās teorētiskās psiholoģijas pārstāvji, bet gadsimtu mijā praktiskie psihologi izveidoja savu asociāciju (Сауҕстад 2008).

Nedrīkst arī aizmirst, ka psiholoģijai kā zinātnei ir īpašs statuss, jo tās interešu loks ir saistīts ar cilvēku mūžseni interesējošiem jautājumiem par sevi pašu, un līdzās zinātniskiem pētījumiem pastāv liels daudzums pseidozinātnisku un nezinātnisku interpretāciju. Tāpēc, uzsākot profesionāļa ceļu, viens no pirmajiem uzdevumiem ir iemācīties atsijāt “graudus no pelavām” gan lietišķās psiholoģijas jomā, gan izvērtējot pētījumu rezultātus; pastāv

¹ Sengr. *nomos* – likums; *nomothetikos* – saistīts ar likumdošanu, tāds, kas attiecas uz juridisko likumu veidošanu un zinātnes likumu atklāšanu.

² Ontoloģija ir mācība par esamību, kurā skaidroti esamības vispārīgie pamati, principi, struktūra un likumsakarības, kā arī pieņēmumi par to, kādas lietas eksistē vai var eksistēt attiecīgajā realitātes jomā, kādi varētu būt to eksistences apstākļi, no kā un kādā veidā tās varētu būt atkarīgas utt. Epistemoloģija (arī gnozeoloģija) ir izziņas teorija, filosofijas daļa, kas pēta izziņas un zināšanu dabu, izcelsmi un robežas. Katrai zinātnes nozarei un katrai teorijai ir sava ontoloģija un epistemoloģija.

virksne sociāli aprobētu likumu un izziņas normatīvu, kuri, analizējot veidus, metodes un procedūras, nosaka to, kā iegūt patiesas, efektīvas zināšanas (tiesa, noteiktas skolas vai pieejas ietvaros) (Manstead, Hewstone 1999). Piemēram, eksistē empīriski analītiskā pieeja, kuras pārstāvji ir pārliecināti, ka teoretizēšanai jābūt saistītai ar empīriski novērojamiem objektiem, un introspektīvi skaidrojošā pieeja, kuras pārstāvji akcentē nepastarpināto katra indivīda iekšējo pieredzi. Abas minētās pieejas ir vienlīdz nozīmīgas – vienā tiek meklēta atbilde uz jautājumu “Kā *kaut kas* strādā?”; otrā – “Ko *kaut kas* nozīmē?” (vairāk sk.: Mārtinsone, Pipere 2011).

Tādējādi, uzkrājoties teorijām, koncepcijām un datiem, psiholoģija nepārtraukti saturiski pilnveidojas. Šodien informācijas daudzums un sarežģītības pakāpe psiholoģijā ir pārsniegusi kritisko līmeni – tajā nav iespējams pilnībā orientēties, un pārblīvētajā informācijas telpā katrs var uztvert tikai atsevišķus fragmentus; psiholoģijā ir izveidojies informācijas labirints, kurā var viegli apmaldīties, ja neizvēlas kādu skaidri noteiktu pavedienu – caurviju motīvu vai kritēriju.

Teikto lieliski ilustrē fakts, ka Amerikas Psiholoģijas asociācija apvieno vairāk nekā 50 disciplīnas.¹ Izpētot to daudzveidību, varam apcerēt, cik lielā mērā psiholoģija ir vienota zinātne un psihologi – vienas profesijas pārstāvji. Arī Eiropas Psihologu asociāciju federācijas prezidents Roberts Roe savā referātā, kuru viņš nolasīja 2010. gada 11. decembrī Pirmajā apvienotajā Latvijas psihologu kongresā “Psiholoģija Latvijā: attīstība, izaicinājumi un perspektīvas”, uzsvēra, ka mūsdienās psiholoģijas attīstība visā Eiropā iet pa dažādiem ceļiem, tā nav vienmērīga, dažādās valstīs atšķiras gan psiholoģijas nozaru klasifikācija, gan izglītība. Psihologi strādā visdažādākajās jomās, sākot ar veselības aprūpi un beidzot ar izglītību, organizācijām, ražošanu un militāro jomu.

Psiholoģijas daudzveidību varam skaidrot, izmantojot uzskatu, ka patiesībā psihologi darbojas ar trim kvalitatīvi atšķirīgiem realitātes tipiem, kas veidojušies cilvēka ilgstošas bioloģiskās un kultūras evolūcijas rezultātā: ar bioloģisko (primāro), simbolisko (sekundāro) un refleksīvo (terciāro) tipu. Lai arī katrs tips izriet no iepriekšējā, ikvienam no tiem ir kvalitatīvi atšķirīga forma. Pirmajā gadījumā (bioloģiskais tips) runa ir par cilvēku kā bioloģisku būtni, kuras uzvedības pamatā ir ģenētiski nosacīti bioķīmiski un psihofizioloģiski procesi. Tie ir ķermeniski un tādēļ arī potenciāli (dabaszinātniski) novērojami un mērāmi. Taču skaidrs, ka cilvēka daba nav tikai bioloģiska, tā ir arī simboliska un refleksīva. Par simboliskās cilvēka

¹ APA.: <http://www.apa.org/about/division/index.aspx> (skatīts 14.02.2012.).

dabas izpausmi var uzskatīt vērtības, priekšstatus, sociālo praksi un attieksmes, ko ietver valoda. Tāpēc šajā līmenī ir jāpēta nozīmes, kuras tieši nav novērojamas un mērāmas, – par tām var tikai secināt, tās var konstruēt un interpretēt. Savukārt virs simboliskās formas eksistē refleksīvā kompetence, kuras veidošanās ir saistīta ar cilvēka spēju konceptualizēt sevi. Pirmajos divos līmeņos cilvēks ir determinēts, savukārt trešajā runa ir par viņa autonomiju, kas veidojas, pateicoties spējai reflektēt par sevi un notikumiem (Stevens 1998).

Minētos trīs realitātes tipus nosacīti var salīdzināt ar zinātnes filosofa, kritiskā racionālisma iedibinātāja sera Karla Popera nošķirtajām trim pasaulēm. Pasaule Viens ir fizikālā pasaule, fiziskā apkārtnē, ieskaitot mūsu dabiskos organismus. Pasaule Divi ir mūsu pārdzīvojumu pasaule, piemēram, mūsu cerību un baiļu pasaule, domu pasaule, to pārdzīvojumu pasaule, kuri mums rodas, lasot kādu grāmatu, mēģinot saprast kādu teoriju. “Ar Pasauli Trīs es izprotu mūsu gara produktu pasauli. [...] Pasaules Trīs centrs ir cilvēku valoda ar tās īpatumu: cilvēku valoda ar teikumiem, kas var būt patiesi vai aplami. [...] No cilvēku valodas ir attīstījusies cilvēku kultūra, [...] visi cilvēka darbības produkti [...]. *Daļēji* šie produkti pieder pie Pasaules Viens. [...] vairums Pasaules Trīs priekšmetu nebūtiskā veidā pieder pie Pasaules Viens” (Popers 2005: 64–65). “Pasaulei Trīs ir milzīga nozīme cilvēku dzīvē. Es apgalvoju, ka mēs kā personības patiesi *eksistējam* tikai savā attieksmē pret Pasauli Trīs. [...] cilvēce nepastāv bez šīs Pasaules Trīs: mūsu cilvēce pastāv mijiedarbē starp mums un šo Pasauli Trīs” (turpat: 86–87). Pasaule Trīs ir domu satura pasaule, piemēram, reliģiju un ideoloģiju pasaule. Popers arī uzsver: “Šīs trīs pasaules nepieder pie zinātnes dabaszinātniskajā nozīmē. Tās pieder pie jomas, kas jānosauc kaut kā citādi, teiksim, pie metafizikas” (turpat: 64).

No teiktā varam secināt, ka mūsdienās psiholoģiju raksturo viedokļu daudzveidība: teorētisko un empīrisko zināšanu ieguves, analīzes un interpretācijas atšķirības. Tāpēc tā ir uzskatāma par *multiparadigmālu* zinātņi¹, kurā nepastāv “vienošanās” par pamata kategoriju izpratni un to izpētes metodoloģiju. Psiholoģijas daudzveidības akceptēšana prasa atteikšanos no mīta par zināšanu teorētisko viendabību. “Tas nozīmē atteikšanos no dziļiem secinājumiem (un cerībām), no apgaismības laika domāšanas, kuru

¹ Eksistē arī citi uzskati: psiholoģija vēl nav sasniegusi noteiktas paradigmas līmeni, tā ir pirmsparadigmatiska, jo tajā nav noformulētas galvenās izpētes kategorijas (Kuhn 1962). Vienlaikus dažādi autori meklē veidus, kā apkopot esošās zināšanas, nošķirot metaparadigmas (piemēram, Bochner 1985; McClure 1991; Gergen 1997; Shotter 1997; Sapsford et al. 1998; Smith 2001; Renģe, Austers 2003).

pauž uzskats, ka tas, kas ir reāli uztverams, arī ir sakārtota un sistematizēta pasaule (potenciāli), vienāda mums visiem.” (Shotter 1997: 69)

Psiholoģijas vēsture izmanto vēstures metodes ar mērķi saprast, sistematizēt un interpretēt psiholoģijas veidošanās un attīstības gaitu. Visbiežāk tās ietvaros tiek meklētas atbildes uz jautājumu “Kā apzināt, analizēt un strukturēt daudzveidīgo, plašo materiālu, kas veidojies vēstures gaitā, un kā to atspoguļot?”.

Latvijā psiholoģijas vēsture ietilpst vispārīgās psiholoģijas apakšnozarē. Dažviet pasaulē tā tiek uzskatīta par atsevišķu disciplīnu. Piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs tā ir attīstījusies jau gandrīz 50 gadus, ietverot nepieciešamos atribūtus: recenzētu izdevumu, profesionālo biedrību un izglītības programmu. 1965. gadā Roberts Vatsons nodibināja žurnālu “*Journal of the History of the Behavioral Sciences*” (“Uzvedības zinātņu vēsture”) un kļuva par tā redaktoru. 1966. gadā viņš kļuva arī par pirmo APA 26. nodaļas – Psiholoģijas vēstures biedrības (*Society for the History of Psychology*) – vadītāju. Gadu vēlāk Ņūhempšīras Universitātē Vatsons izveidoja pirmo studiju programmu psiholoģijas vēsturē diplomētu speciālistu sagatavošanai. Šodien ASV psiholoģijas vēsturi var apgūt vismaz četrās studiju programmās¹, joprojām tiek izdots arī žurnāls, kas 21. gadsimtā ir ieguvis jaunu nosaukumu “*History of Psychology*”.

Ir skaidrs, ka psiholoģijas vēstures studijas ir viens no soļiem, lai kļūtu par profesionāli, tāpēc šī disciplīna, līdztekus citiem studiju kursiem, parasti ir iekļauta visās psihologu izglītības programmās. Šī kursa pamatuzdevums ir piedāvāt kritērijus, kas palīdzētu topošajiem speciālistiem orientēties psiholoģijas daudzveidībā. Vienlaikus speciālistu vidū nav vienotības jautājumā par to, kā mācīt psiholoģijas vēsturi. Šodien ir aktualizēts jautājums, vai psiholoģijas vēsturi studentiem mācīt kā atsevišķu studiju kursu (priekšmetu) vai arī iekļaut to citos studijuursos (piemēram, kognitīvās psiholoģijas vēsturi mācīt kognitīvās psiholoģijas kursā, attīstības psiholoģijas vēsturi – attīstības psiholoģijā u.tml.). Diskusija par psiholoģijas mācīšanas jautājumiem noritēja arī 2006. gadā APA organizētajā simpozijā “Kad atveras parādes durvis: kā psiholoģijas kursa mācīšana ietekmē citu

¹ Strafordšīras Universitātes Psiholoģijas vēstures centrs (*Straffordshire University Centre for the History of Psychology*); Dublinas Universitātes koledžas Pēcdiploma studijas psiholoģijas vēsturē un filosofijā (*University College Dublin Postgraduate Studies in History and Philosophy of Psychology*); Kalgari Universitātes Teorētiskās psiholoģijas programma (*University of Calgary Programme in Theoretical Psychology*); Jorkas Universitātes Psiholoģijas vēstures un teorijas programma (*York University History and Theory of Psychology Graduate Program*).

priekšmetu mācīšanu”. Šī diskusija apliecināja, ka mūsdienās nevar runāt par psiholoģijas vēsturi kā viendabīgu jomu.

Galvenā psiholoģijas vēstures problēma, kā izriet no iepriekš minētā, ir šāda: vēsture ietver subjektīvo aspektu, un nav iespējams viennozīmīgi definēt, kas ir psiholoģija. Tāpēc dažādās valstīs un augstskolās atkarībā no daudzveidīgiem objektīviem un subjektīviem faktoriem ir veidojušās atšķirīgas pieejas psiholoģijas vēstures izpratnei – no attiecīgā laika materiālās kultūras (piemēram, dažādu mērinstrumentu) apraksta līdz filosofiski metodoloģiskai psiholoģijas analīzei. Cita problēma: nav vienotas pieejas psiholoģijas vēstures periodizācijai un tajā “iekļaujamam” saturam. Piemēram, psiholoģijas vēsturē pastāv vairākas tendences jautājumā par periodizāciju. Vieni autori uzskata, ka psiholoģijas vēsture sākusies tālā senatnē un aptver arī dažādu laikmetu domātāju *mācību par dvēseli* reliģiskā un filosofiskā kontekstā (Watson 1963; Ярошевский 1996; Марцинковская 2001; Ждан 2007 u. c.), citi –, ka par psiholoģijas vēsturi var runāt tikai kopš modernās psiholoģijas, proti, psiholoģijas kā patstāvīgas zinātnes dzimšanas, t. i., kopš 19. gadsimta beigām, iespējams, retrospektīvi ieskicējot arī jaunos laikus (kopš 17. gadsimta), kad aizsākās modernisma priekšstatu atbilstoša zinātniskās domas attīstība (Schultz 1996 u. c.).

Nereti tiek minēts, ka psiholoģija ir dzimusi 1879. gadā, kad Vunts Leipcigā atvēra psiholoģijas laboratoriju, kurā tika veikti eksperimentāli pētījumi. Šis akts psiholoģijas vēsturē ir ieguvis simbolisku jēgu kā liecība, ka psiholoģija kļuvusi par patstāvīgu zinātni, jo tā, tāpat kā dabaszinātnes, stingri balstās uz eksperimentālām metodēm. (Precizitātes labad jāmin, ka pirms šīs laboratorijas darbojās arī citas, piemēram, 1875. gadā Viljams Džeimss ASV izveidoja eksperimentālās psiholoģijas laboratoriju, kas gan nebija paredzēta pētnieciskiem nolūkiem, drīzāk demonstrējumiem lekcijās.) Tomēr jāuzsver, ka pats Vunts vienlīdz daudz uzmanības veltīja arī tautu psiholoģijai (no 1900. līdz 1920. gadam iznāca 10 sējumi, kas veltīti šai tematikai¹), kurā izmantoja aprakstošas metodes. Psiholoģijas vēstures stāstītājs atkarībā no intereses, vērtībām, pārliecības un citiem faktoriem parasti izvēlas akcentēt Vunta devumu vai nu eksperimentālajā psiholoģijā, vai tautu psiholoģijā. No teiktā kļūst skaidrs, ka psiholoģijas vēstures saturu var veidot atšķirīgi, izvēloties noteiktus orientierus vai kritērijus.

Tradicionāli psiholoģijas vēstures materiālu strukturē pa nozarēm (personības psiholoģija, attīstības psiholoģija, sociālā psiholoģija utt.); pa

¹ *Völkerpsychologie*: 1–2: Die Sprache (1900); 3: Die Kunst (1908); 4–6: Mythos und Religion (1910, 1914); 7–8: Die Gesellschaft (1917); 9. Das Recht (1918); 10: Kultur in der Geschichte (1920).

skolām (psihodinamiskā psiholoģija, biheiviorisms, eksistenciālā psiholoģija, fenomenoloģiskā psiholoģija, humānistiskā psiholoģija, kognitīvā psiholoģija, konstrukcionisms utt.); pa kategorijām (motivācija, emocijas, domāšana utt.); pa valstīm un ģeogrāfiskajiem reģioniem (psiholoģijas attīstība Vācijā, Lielbritānijā, ASV utt.).

Ikviens autors psiholoģijas daudzveidību var grupēt, izvēloties arī kādu specifisku pieeju atbilstoši savām interesēm. Piemēram, var analizēt metaforas psiholoģijas vēsturē (Leary 1990), katolicisma ietekmes (Misiak, Staudt 1954), sieviešu devumu psiholoģijā (Stevens, Gardner 1982; Scarborough, Furumoto 1987; Milar 2000) vai aplūkot psiholoģijas sistēmas (Brennan 1994; Smith 2001). Tā Noels Smits, iztirzājot iekšējā un ārējā dihotomiju, piedāvā nošķirt vairākas psiholoģijas sistēmas: pirmkārt, tās, kuras cēloni meklē organismā (kognitīvā psiholoģija – galvas smadzenēs, humānistiskā – iedzimtā/bioloģiski noteiktā vajadzībā pēc pašaktualizācijas, psihoanalīze – bioloģiski noteiktajās dziņās), otrkārt, tās, kuras cēloni meklē apkārtējā vidē (uzvedības analīze, ekoloģiskā psiholoģija), treškārt, tās, kuras cēloni meklē sociumā (sociālais konstrukcionisms) un, ceturtkārt, sistēmas bez centrācijas (necentriskās sistēmas) (dialektiskā, fenomenoloģiskā psiholoģija u. c.). Protams, jo plašāku materiālu un avotu klāstu autors cenšas aptvert, jo grūtāk būt nevainojamam. Jāpiekrīt Smita teiktajam: “Galvenā problēma katram autoram, kurš raksta par psiholoģijas sistēmām, ir tā, ka viņš nevar būt eksperts visās sistēmās; mūsdienās ikviens labi pārvalda vienu sistēmu vai vēl specifiskāk – kādu šīs sistēmas daļu.” (Smith 2001: 18)

Aplūkojot psiholoģijas vēstures saturu, jāatceras, ka mūsdienās psiholoģijas pasaulē valdošā ir angļu valoda un psiholoģija ir uzskatāma par Rietumu akadēmiskās zinātnes augli. Psiholoģijas teorijas, kas tiek publicētas žurnālos un citos avotos angļu valodā, joprojām atstāj visspēcīgāko ietekmi uz psiholoģijas zinātnes attīstību. Par pārējās milzīgās pasaules daļas psiholoģijas pētījumiem un teorētiskajām nostādnēm ārpus “valdošās pieejas” ir zināms visai maz (Moghaddam 1987). Ir skaidrs, ka eksistē arī citi uzskati, kuri plašākai sabiedrībai nav zināmi, jo publicēti citā valodā – ne angļu, vai tikuši ignorēti, jo ir nozīmīgi tikai kādas konkrētas kultūras ietvaros. Lai raksturotu šo vēsturiski izveidojušos situāciju, tiek izmantots akronīms *WASP* (*Western academic scientific psychology* – Rietumu akadēmiskā zinātniskā psiholoģija), ar to saprotot ne vien Rietumu psiholoģiju, bet arī psiholoģijas kā zinātnes praksi ASV, Lielbritānijā un to kultūras un valodas satelītos (Berry, Poortinga, Pandey 1997).

Psiholoģijas vēstures kontekstā tas nozīmē, ka daudzi sasniegumi, kas nav tulkoti angļiski, bet ir bijuši pieejami citās valodās vai arī nav tieši ietekmējuši anglosakšu psiholoģijas dzīslu, bieži vien nav iekļauti psiholoģijas vēstures analizē. Piemēram, Francijā populārie Lisjēns Levī-Brils un Emīls Dirkems, kuri likuši pamatus mūsdienu sociālo priekšstatu pētījumiem psiholoģijā, ASV izdotajās mācību grāmatās psiholoģijas vēsturē lielākoties nav minēti. Tajās bieži netiek minēts arī vācu aprakstošās psiholoģijas pārstāvju Eduarda Šprangera, Vilhelma Dilteja, Viljama Šterna devums, jo tas neiekļaujas pozitīvisma mantojuma principos. (Šie autori savulaik ir bijuši nozīmīgi tieši Latvijā.) Savukārt ASV psiholoģijas vēstures grāmatās parasti tiek minēti visi APA prezidenti. Vēsturisko kolīziju dēļ Padomju Savienības un Krievijas psiholoģija ir veidojusies ļoti noslēgti un liela daļa tās devuma pasaulē tiek apgūta tikai šodien (vairāk sk. 6. nodaļā).

Attiecībā uz psiholoģijas vēstures satura izklāsta veidu jāmin vēl viens aspekts. Visbiežāk psiholoģijas vēstures autori orientējas uz personoloģisko (individuālpсихoloģisko) vai konteksta (sociālkulturālo) pieeju. Atbilstoši *personoloģiskajai pieejai* vēsturi veido izcilu cilvēku darbība, tāpēc cilvēka biogrāfijas analīze ļauj izprast, kā radušās jaunās idejas. Šīs pieejas pārstāvji fokusējas uz personību, tās vērtību sistēmu, domāšanas stilu, gribas īpašībām, arī projekcijām, kas ir daļēji neapzinātas un bieži pat nosaka piederību kādai skolai. Personoloģiskās pieejas atbalstītāji uzskata, ka pārmaiņas zinātnes vēsturē sekmē unikāli cilvēki, kuri ir spējīgi mainīt vēstures gaitu. Dažkārt par atskaites punktu kādā zinātnē kalpo šo unikālo personību atklājumi (piemēram, psiholoģija pēc Vunta). Tātad, lūkojoties no personoloģiskās pieejas skatpunkta, var teikt, ka cilvēks veido laiku vai arī – vēsturi veido ģeniji. Šīs pieejas saknes ir meklējamas skotu rakstnieka un vēsturnieka Tomasa Kārlaila darbos, kurš 19. gadsimta 40. gados rakstīja par varoņiem vēsturē (Carlyle 1841).

Konteksta pieejas pārstāvji uzsver, ka zināšanas un izpratne ir atkarīga no pasaules ainās, kultūras paradigmas – *Zeitgeist* jeb *laika gara*¹, kas cilvēkus padara uzņēmīgus pret vienām idejām un neuzņēmīgus pret citām.² Sociālkulturālās pieejas ietvaros tiek akcentēts, ka cilvēku veido laiks, ļaujot (vai neļaujot) viņa idejām veidoties un attīstīties: laika gars rada nosacījumus

¹ Terminu ieviesa vācu dzejnieks Gēte, bet amerikāņu psihologs Borings 1942. gadā izdotajā grāmatā *Sensation and Perception in the History of Experimental Psychology* piedāvāja to pārformulēt kā savveida matricu.

² Par labu šai pieejai tiek minēti piemēri, kad divi domātāji neatkarīgi viens no otra aptuveni vienā laikā atklāj kādu fenomenu, pat nenojaušot par paralēliem pētījumiem (piemēram, psiholoģijā šāds piemērs ir Džeimsa-Langes emociju teorija).

tās vai citas koncepcijas radīšanai, šīs koncepcijas pieņemšanai vai noraidīšanai. (Piemēram, ja zinātnē eksistē viena dominējošā teorija, tā var traucēt citu viedokļu attīstībai. Dažkārt zinātnieki, kuri sevi jau apliecinājuši, tik dedzīgi aizstāv kādas pieejas pareizību, ka tiek apspiestas jaunas vai atšķirīgas koncepcijas.) Tātad, lūkojoties no konteksta pieejas skatpunkta, var teikt: ja laika gars nebūs gatavs pieņemt jaunās idejas, tad tās nedzirdēs, nepieņems vai pat apsmies, tās neietekmēs zinātniskās domas attīstību, jo neatbildīs sociālās un kultūras atmosfēras uztverei.¹ Tas nozīmē, ka zinātnieku ierobežo viņa laikmeta intelektuālais klimats.

Jau kopš pagājušā gadsimta vidus un jo īpaši šajā gadsimtā psiholoģijas vēstures izklāstā ir vērojama zināma “nobīde” uz konteksta pieeju (Viney, King 1998; Goodwin 2004). Pat tie autori (Watson 1963; Watson, Evans 1991; Simonton 2002), kuri savos darbos pievērsušies ievērojamu psihologu devumam, tomēr aplūko apstākļus, kas šīs personības ir radījuši.

Jaunu skanējumu konteksta pieeja ieguva 20. gadsimta 80. gadu beigās, kad Lorela Furumoto formulēja “jauno psiholoģijas vēsturi”, kurai kā patstāvīgai disciplīnai, viņasprāt, ir jābūt konceptuālai un visaptverošai (Furumoto 1989). Jau pirms tam, kad Furumoto kļuva par APA Psiholoģijas vēstures biedrības prezidenti (1996. gadā), viņa aicināja iedziļināties noteikta laikmeta – laika gara – domāšanā, uzsverot, ka psiholoģijas vēsture nav tikai ideju un Lielo cilvēku dzīves un darbības izpēte. Precizitātes labad gan jāmin, ka “jaunā psiholoģijas vēsture” tiek arī kritizēta, apšaubot, vai psiholoģijas vēsturi var rakstīt tikai no viena skatpunkta (Leahey 1994).

Tomēr, izvērtējot pamattendenci, var apgalvot, ka šodien psiholoģijas vēsturē (atsevišķos gadījumos to pārdēvējot par psiholoģijas filosofiju un vēsturi) kopumā ir vērojami centieni veidot vēsturisko izklāstu kontekstā, mazāk uzmanības veltot skolu veidošanās, attīstības, savstarpējās ietekmes (un cīņas) detaļu iztīrījumam, to dibinātāju un sekotāju personības analīzei. Minētie centieni lielā mērā ir kļuvuši arī par mūsu, šīs grāmatas autoru,

¹ Piemēram, kultūras situāciju 18. gadsimtā ataino šajā laikā izveidojusies spēju teorija, kuru formulēja Helvēcijs, bet kuras saknes rodamas apgaismības idejās: cilvēki piedzimst vienlīdzīgi, iedzimtu spēju nav, bet ir dažādi sociālie apstākļi un atšķirīgs izglītības līmenis. Savukārt 19. gadsimta beigās vairākās valstīs bija vērojama nacionālās pašapziņas atmoda un tādēļ aktuāli bija jautājumi, kas saistīti ar tā saukto nacionālā rakstura psiholoģiju (Vunts (Vācija), Potebņa (Krievija), Jurevičs, Dāle (Latvija) u. c.). Vairums teoriju, kuras radītas 19. gadsimta beigās, ir izprotamas Darvina evolūcijas principu kontekstā, saistībā ar dabisko atlasīšanu un vairāk pielāgoto organismu izdzīvošanu.

Par labu konteksta pieejai liecina atklājumi, kas apsteidz savu laiku un ievēribu gūst vēlāk, vai arī fakts, ka jau iepriekš izteiktas idejas dažkārt ievēribu un popularitāti gūst tikai vēlāko laiku autoru darbos. Piemēram, evolūcijas idejas jau pirms Darvina izteica Spensers, bet fon Hartmans par bezapzināto rakstīja jau 30 gadus pirms Freida.

vadmotīvu: lai izprastu psiholoģijas vēstures attīstības kopsakarības, svarīgi ir apzināt psiholoģijas attīstības procesa kontekstu (vairāk sk. sadaļā “Materiāla izklāsta loģika”). Vienlaikus ir saglabāta arī ideju vēstures pieeja (1. nodaļā) un atsevišķos gadījumos akcentēts konkrētu personību devums.

Te gan jāuzsver, ka šī grāmata savu ceļu pie lasītāja mēro jau vairāk nekā piecpadsmit gadus – kopš laika, kad vēl plaši nebija pieejams internets un datubāzes. Kristīne Mārtinsonsone un Anita Lasmane manuskriptu pilnībā ir pārstrādājušas un atjaunojušas trīs reizes (patiešām!), vēl aizvien risinot jautājumu, kā analizēt un strukturēt daudzveidīgo, plašo materiālu, kā izkristalizēt būtisko, atmest lieko, integrēt apjausto, kā to atspoguļot, veidojot psiholoģijas vēstures periodizāciju.

Paskaidrojot izvēli rakstīt grāmatu psiholoģijas vēsturē, jāpiebilst, ka abas esam ieguvušas trīs augstākās izglītības, tostarp arī pilnu izglītību psiholoģijā un humanitāro izglītību valodniecības jomā. Acīmredzot tieši šis aspekts ir sekmējis mūsu interesi reflektēt par psiholoģijas daudzveidību un daudzbaltsību vēsturiskā griezumā.

Pārlūkojot trīs dažādos grāmatas manuskriptus, ir vērojams, kā šajos ilgajos gados esam mainījušās mēs pašas, mūsu pasaules izjūta, kopsakarību izpratne un līdz ar to mūsu psiholoģijas vēstures interpretācija. Turklāt šis grāmatas tapšanas laiks saskan ar ļoti dinamiskām vēsturiskām pārmaiņām mūsu valstī un pasaulē. Nenoliedzama nozīme ir arī informācijas tehnoloģiju attīstībai.

2000. gada vasarā, uzsākot darbu pie grāmatas, par pamatu tika ņemtas Kristīnes Mārtinsonsones lekcijas psiholoģijas vēsturē, kuras tika lasītas Latvijas Universitātes studentiem, un Anitas Lasmanes Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas studentiem lasītās lekcijas psiholoģijas vēsturē. Tolaik Mārtinsonsonei un Lasmanei, veidojot grāmatas pirmo manuskriptu, viena no galvenajām vērtībām šķita no daudziem avotiem apkopotā informācija (lai arī šodien to grūti atcerēties, informācijas resursi bija ierobežoti). Balstoties uz tolaik pieejamajiem avotiem, salīdzinoši plašs materiāls bija veltīts psiholoģijai kā *mācībai par dvēseli*, aplūkojot dažādu laikmetu filosofisko mācību ietvaros izteiktās psiholoģiskās idejas.

Gandrīz vienlaikus ar grāmatas pirmā manuskripta pabeigšanu strauji paplašinājās informatīvā telpa – 2002. gadā kļuva pieejamas datubāzes psiholoģijā. Šis process ļāva apgūt arvien jaunas pieejas un viedokļus un līdz ar to arī interpretācijas iespējas. Apkopojot plašu materiālu, tapa otrā grāmatas versija, kuru autores centās veidot visaptverošu, tāpēc tajā psiholoģijas vēstures materiāls bija strukturēts gan pa valstīm, gan pa skolām, gan pa nozarēm un kategorijām, cenšoties līdzsvarot personoloģisko